

ZDEŇKA HLADKÁ

ATLASY SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Jazykovězeměpisná metoda, sledující geografické rozšíření nářečních jevů a zároveň umožňující hledat příčiny a podmínky vývojové dynamiky jazyků, uplatňuje se v dialektologii od konce 19. století. Začala se rozvíjet zásluhou německých a francouzských badatelů (G. Wenkera, F. Wreda, J. Gilliérona), brzy si však získala významné postavení také v slovanském prostředí (k předním propagátorům a organizátorům jazykovězeměpisného zkoumání na slovanské půdě patřil např. polský dialektolog K. Nitsch, ruský dialektolog R. Avanesov ad.; v Čechách a na Slovensku iniciovali užití jazykovězeměpisné metody A. Frinta a V. Vážný). Vyvrcholením jazykovězeměpisného studia jednotlivých jazyků jsou národní (eventuálně i nadnárodní) jazykové atlasy. Následující příspěvek se pokouší podat přehled základních atlasových děl jednotlivých slovanských jazyků. Zaměřuje se především na atlasy západoslovanské, jejichž materiál má z hlediska zkoumání češtiny největší význam pro studia komparační. V závěru jsou zmíněna také některá nadnárodní atlasová díla obsahující slovanský jazykový materiál.

Atlasy západoslovanských jazyků

Česká jazyková oblast

Tradice českých jazykovězeměpisných prací je českému čtenáři pravděpodobně dostatečně známa. Stejně tak lze předpokládat poměrně snadnou dostupnost, a tudíž i všeobecnější znalost ČESKÉHO JAZYKOVÉHO ATLASU (1, Praha 1993; vedoucí autorského kolektivu J. Balhar, P. Jančák). Přesto bychom nechtěli toto nejzávažnější jazykovězeměpisné dílo české dialektologie v celkovém přehledu slovanských jazykových atlasů opominout.

Český jazykový atlas (dále ČJA) začal vycházet v rámci atlasů slovanských jazyků jako jeden z posledních. Toto zpoždění však autorům umožnilo načerpat zkušenosti z obdobných prací jiných národů a obohatit metodiku jazykového zeměpisu o nové přístupy.

Výzkumný program pro ČJA byl připraven v 60. letech v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český v Praze a v Brně. *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (v konečné podobě obsahující 2649 položek) byl vydán v r. 1965. Výzkum byl proveden v 420 obcích s tradičním osídlením a navíc v několika zahraničních lokalitách se starší českou kolonizací (1 v Polsku, 7 v Chorvatsku a v Bosně, 5 v Rumunsku). Zvláštností ČJA je, že se jazyková situace sledovala také v 57 vnitrozemských a ve 20 nově osídlených pohraničních městech. Výzkumné práce probíhaly v letech 1964–1976 a prováděli je pouze vyškolení dialektologové na základě metody tzv. řízené konverzace.

ČJA je plánován jako pětidílný, první tři díly jsou věnovány slovní zásobě a tvoření slov (2. vyjde v r. 1996, 3. je připraven do tisku), další dva díly se mají zabývat diferencemi hláskoslovnými, tvaroslovnými a syntaktickými. Novum a hlavní přínos ČJA spočívá v tom, že se nezaměřuje jen na zachycení nejstarší nářeční vrstvy, ale že se snaží postihnout vývojový pohyb v mluvené češtině zhruba za posledních 100 let (tím, že je na mapách konfrontována tradiční vesnická mluva staré i mladší generace s obrazem mluvy starší i mladší generace ve městech a nejmladší generace v pohraničí).

Svá specifika má ČJA také v metodice zpracování. Základem mapování je vždy plošné vymezení výskytu určitého nářečního ekvivalentu ohraničené izoglosou a opatřené nápisem. Rozptýlené a dubletní výskyty jsou zaznamenány klasickou značkovou metodou a pomocí šraf. Graficky jsou navíc rozlišeny hierarchické vztahy mezi jazykovými rovinami. Názorností a sdělností předčí mapy v ČJA mnohé srovnatelné práce, přitom zachycují i složitý stav s naprostou dokumentační přesností (na rozdíl od mnoha obdobných děl se např. nevyhýbají zaznamenání dubletnosti). Významným přínosem ČJA jsou i detailní výkladové komentáře (prakticky umístěné vždy v bezprostřední blízkosti map), které podávají základní lingvistické zhodnocení a výklad zjištěných poznatků. Uvádějí např. údaje o frekvenčním, generačním a emotivním využití nářečních výrazů, zabývají se jejich vztahem ke spisovnému jazyku, usouvztažňují nářeční jevy s historickým vývojem češtiny, přináší informace etymologické apod. Každý díl ČJA je navíc doplněn přehledem a zeměpisným vymezením pravidelných hláskových obměn v českých dialektech, umožňujícím na základě jednoduchých pravidel zcela přesně rekonstruovat konkrétní (na mapách lemmatizovanou) hláskovou podobu jednotlivých nářečních výrazů v každé mapované lokalitě.

V 1. dílu ČJA je zpracováno 227 lexikálních hesel z významových okruhů „místní a domácí prostředí“ a „člověk“.

Slovenská jazyková oblast

Myšlenka sestavit jazykový atlas se na Slovensku objevila dříve než v Čechách. Důležité bylo v tomto směru zejména bratislavské působení Václava Vážného ve 30. letech. Se skutečnou přípravou atlasového díla však bylo započato až po válce v Jazykovědném ústavu SAVU.

Vlastní sběr materiálu pro atlas se uskutečnil ve dvou etapách. V 1. fázi (v l. 1946–1951) probíhal anketní výzkum podle *Dotazníku pre výskum slovenských nářečí I* (sestavěného E. Paulinym a J. Štolcem) zaměřeného především na hláskové a tvarové difference slovenského jazyka. Jistým problémem výzkumu, který proběhl v 2559 lokalitách (tedy prakticky ve všech slovenských obcích na souvislém jazykovém území), byla nepřímá anketní metoda a velký počet explora-torů.

Druhá etapa sběru nářečního materiálu (v l. 1964–1970) se uskutečnila formou přímého výzkumu ve vybraných 334 obcích. *Dotazník pre výskum slovenských nářečí II* sestavili A. Habovštiak (slovníkovou část) a F. Buffa (tvoření slov). Na základě zpracování výsledků obou etap výzkumu byl vytvořen ATLAS SLOVENSKÉHO JAZYKA (1–4, Bratislava 1968–1984).

1. *Vokalizmus a konsonantizmus* (Bratislava 1968; zpracovali: J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak ad.).

První díl *Atlasu slovenského jazyka* (dále ASJ) vychází ze zmíněné ankety z let 1946–1951 (v konečné podobě bylo pro mapování vybráno pouze 335 zkoumaných lokalit). Je stejně jako celý atlas zaměřen pouze na nejstarší věkovou vrstvu, generační rozrůznění zachycuje jen vzácně v komentářích jako dodatečnou informaci. S tím souvisí i problém dublet, které ASJ v podstatě neuvádí, což nejednou vedlo ke značnému zkreslení reálné jazykové situace.

Mapová část přináší tříbarevné mapy, pro jazykový plán je vyhrazena barva jediná. Diferenční jevy jsou podávány na základě analytického mapování jednotlivých slov (reprezentujících většinou více hláskových jevů) a každý jev je pak uveden na syntetických mapách souborem zobecněných izoglos nebo ploch. Mapování je především značkové (využívá se tvarové, velikostní a dodatkové diakritické opozice značek).

Komentáře k mapám, obsažené v samostatném textovém svazku, jsou v ASJ poměrně úsporné. Série komentářů k mapám zabývajícím se určitým problémem je vždy předznamenána krátkou charakteristikou jevu a dosavadní bibliografií jeho zpracování. Dále se uvádějí mapované reprezentanty, pro každý reprezentant všechny nářeční podoby, výchozí podoba a paralely ve slovanských jazycích, poznámky o variantách a nemapovaných zvláštnostech v některých lokalitách apod.

Další díly ASJ se alespoň v základních rysech snaží o paralelnost zpracování, proto se o nich zmíníme jen stručně.

2. *Flexia* (Bratislava 1978–1981; zpracoval J. Štolc).

Také 2. díl ASJ vychází z ankety uskutečněné na přelomu 40. a 50. let. Mapy jsou pojaty tak, že stejnorodost forem je vyjádřena především pomocí šrafovaných ploch a lineárních izoglos jedné barvy. Nezřídka je jeden gramatický jev značen zbytečně prostředky oběma.

3. *Tvorenie slov* (Bratislava 1978–1981; zpracoval F. Buffa).

Tímto svazkem se práce na ASJ dostala do 2. fáze. Výzkum pro 3. a 4. díl atlasu se prováděl už jen na výběrové síti (v podstatě shodné s mapovanou sítí

1. dílu) a práce byla od počátku výzkumu až po konečnou přípravu map a komentářů řízena vždy jedním hlavním autorem. Mapovací technika 3. dílu je v zásadě obdobná jako v 1. dílu atlasu, změnil se pouze repertoár značek. Izoglosy nebývají (bohužel) ani na syntetických frekvenčních mapách. Provedení map je jednobarevné.

4. *Lexika* (Bratislava 1984; zpracoval A. Habovštiak).

Lexikální díl vlastně poprvé podal klasifikaci lexikálních areálů pro celé slovenské území (v atlase to dobře dokumentují syntetické mapy). Mapovací technika užívá obdobně jako ve 3. dílu především jednobarevné značky, na souhrnných syntetizujících mapách je využito též izoglos.

Polská jazyková oblast

Zakladatel jazykovězeměpisné orientace polské dialektologie K. Nitsch plánoval se svými spolupracovníky a žáky velké atlasové dílo, které by zachycovalo nejen jazykovou diferenciaci na území Polska, ale i mluvu Poláků na Rusi a v Litvě. Předstupněm a jakousi generální zkouškou pro tento celopolský atlas měl být atlas nějaké menší oblasti. Touto prací se stal ATLAS JEZYKOWY POLSKIEGO PODKARPACIA (Krakov 1934; autoři: M. Małecki, K. Nitsch).

Atlas obsahuje 500 map a knižní doprovod na 112 stranách. Zahrnuje jih jazykové oblasti polské s částí dialektů slezských a malopolských (mj. i českou obec Morávku). Oblast Podkarpací byla vybrána zejména pro svou značnou nářeční rozrůzněnost a zároveň proto, že se zde stýká jazyková oblast polská s jinými slovanskými jazyky. Chybou atlasu však je, že na tomto jazykově smíšeném teritoriu autoři zaznamenávali jen stav polských dialektů, a to i tam, kde polštinou mluvila menšina. Jazykový obraz kraje je tím někde zkrácen. Celkově však byl atlas na svou dobu zpracován značně moderně. K pozitivům díla patří např. volba nestejně husté sítě (hustší v nářečně diferencovanější goralské oblasti), provádění výzkumu pouze školenými explorátory (většinou samotným M. Małeckým), onomaziologická metoda zkoumání namísto do té doby běžnějšího překládání spisovného výrazu do nářečí apod. Atlas byl zaměřen hlavně na jevy lexikální, ale též na morfologické a hláskoslovné, k syntaxi se nepřihlíželo. Na mapách autoři neužívali izoglosy nebo značky, u míst označených číslem vypsali přímo odpovědi informátorů.

Na základě zkušeností s uvedeným atlasem podali Małecki a Nitsch v r. 1939 v Krakově plán na dialektologický atlas celé jazykové oblasti polské. Projekt byl značně velkorysý, počítal např. se zachycením polské mluvy i v emigračních centrech v Německu, Francii, USA, Brazílii, plánována byla velmi hustá síť, rozsáhlý dotazník. Atlas měl vyjít ve 20 svazcích, 1. svazek měl být hotov už v r. 1947. Celý projekt však zmařila válka.

Práce na polském jazykovém atlasu se obnovily teprve v r. 1950. Proti původnímu plánu byl nový projekt podstatně skromnější. Dotazník, který sestavili Z. Stieber a K. Nitsch, měl jen 601 otázek (fonetických, gramatických a slovníkových), síť byla dosti řídká (v konečné podobě 116 lokalit). Výzkum se provádí

děl s důrazem na nejstarší zjiitelnou nářeční podobu. Z tohoto materiálu vznikl MAŁY ATLAS GWAR POLSKICH (1–13, Vratislav-Krakov 1957–1970; vedoucí autorského kolektivu zpočátku K. Nitsch, od 3. dílu M. Karaś).

Každý díl obsahuje 50 vícebarevných map a svazek komentářů, první díl je opatřen úvodem z pera K. Nitsche. V prvních 3 dílech převládají mapy lexikální, v dalších se do popředí dostávají i mapy hláskoslovné a později tvaroslovné. Mapovací technika je velmi různorodá. Užívají se hlavně značky, barevně nebo graficky diferencované nápisy, izoglosy, barevné plochy, šrafování. Komentáře jsou skoupé a mají pouze doplňkový charakter. (Jde o dílo rozměrově předimenzované.)

Zároveň s uvedeným celopolským atlasem nebo brzy po něm začaly v Polsku porůznu vznikat i jednotlivé atlasy oblastní (i v této rovině patří polská dialektologie k nejpřednějším). Bohužel poněkud chyběla větší koordinovanost v jejich zpracování, takže jsou výsledky obtížně porovnatelné. Jmenujme alespoň nejvýznamnější z nich:

ATLAS JĘZYKOWY KASZUBSZCZYŹNY I DIALEKTÓW SASIEDNICH (1–15, Vratislav-Varšava-Krakov 1964–1978; vedoucí autorského kolektivu zpočátku Z. Stieber, od 9. dílu H. Popowska-Taborska).

Atlas je fundovaným, pečlivě připravovaným jazykovězeměpisným dílem. Terénní výzkum zaujímal kromě vlastních Kašub i málo probádané přilehlé dialekty (celkově 186 lokalit, z toho 104 kašubských). První svazky atlasu se zaměřují na lexikum, další pak na materiál z oblasti fonetické a morfologické. Mapy jsou zpracovány tradičními metodami (jazykové jevy jsou zobrazeny izoglosami, šrafami, graficky diferencovanými značkami či barevnými plochami). Komentáře k mapové části (v samostatných svazcích) jsou poměrně kvalitní (uvádějí mj. i stručné etymologické údaje apod.).

ATLAS JĘZYKOWY ŚLĄSKA (1–7, Krakov 1969–1989; autor A. Zaręba).

Zarębův atlas zachytil hláskosloví, morfologii i lexikum slezsko-polských dialektů. Výzkum, který prováděl většinou sám autor, proběhl v 58 obcích (25 km od sebe vzdálených). Zahrnoval pro porovnání i lokality nářečí malopolských, velkopolských, nářečí lašská na území polském i českém a nářečí z pohraničí česko-slovenského.

Mapy v atlase jsou černobílé, většinou značkové (tvar značky u lexikálních map označuje rozdíly v kořeni, dodatečné prvky uvnitř značky jsou vyhrazeny pro rysy slovotvorné a hláskoslovné). Mapový obraz je někdy poněkud přetížen, vytrácí se přehlednost záznamu hlavního sledovaného jevu.

Atlas má mj. význam pro hodnocení jazykových vztahů česko-polských, které se do té doby hodnotily především na jevech hláskoslovných.

Z dalších oblastních polských atlasů uveďme ještě alespoň tyto práce:

POLSKO-LASKIE POGRANICZE JĘZYKOWE NA TERENIE POLSKI (1–2, Lodž 1951, 1953; autor A. Dejna).

Atlas zahrnuje hlavně lexikum a hláskosloví, nevelké mapy jsou jednobarevné, jazykový obsah je zaznamenáván především členěnými kruhovými značkami. Ceněný je rozbor nářečního materiálu.

ATLAS GWAR MAZOWIECKICH (1–10, Vratislav 1971–1992; autorky: zpočátku H. Horodyska-Gadkowska a A. Strzyżewska-Zaremba, později 1. autorku vystřídala A. Kowalska).

Atlas se typově přibližuje slezskému atlasu A. Zaręby, je však méně detailní. Zaměřuje se hlavně na lexikum. Mapy jsou jednobarevné, ne moc přehledné, používají značky, izoglosy a šrafy.

Lužickosrbská jazyková oblast

Začátek jazykového zeměpisu lužického je možno hledat ve 30. letech — ve spojitosti se jménem P. Wirtha. Základním lužickosrbským jazykovým atlasem je však až SORBISCHER SPRACHATLAS (1–12, Budyšín 1965–1988; autoři H. Fasske, H. Jentsch, S. Michalk).

Lužický atlas má asi nejhustší síť ze slovanských atlasů. Výzkum se prováděl ve 151 lokalitách vzdálených zhruba 3–4 km. Dotazník byl koncipován německy, obsahoval 2800 otázek (převážně lexikálních). Atlas lužických nářečí má především velký význam dokumentární, protože zachycuje nářečí velmi rychle mizející, případně dnes už zaniklá.

Mapování (vycházíme především z charakteru 1. dílu) je jednobarevné, ale názorné a přehledné. Jednoduchý systém značek je doplněn izoglosami a nářečovými nápisy přímo v textu mapy (nápisová mapovací technika je typická zejména pro románskou dialektologii). Důležitým prvkem jsou syntetické mapy, na jejichž základě autoři načrtli novou klasifikaci lužických nářečí. Komentáře jsou v tomto atlasovém díle kvalitní, značně detailní, uvádějí např. údaje etymologické, berou zřetel i na aspekt motivační apod.

Atlasy východoslovanských jazyků

Ruská jazyková oblast

Ruská, resp. sovětská jazykověda se dlouho obírala otázkou atlasu. Vznikala řada velkých projektů, ale v podstatě všechny se ukázaly jako předimenzované a nerealizovatelné. Kromě překážek daných různými ideologickými boji v sovětské lingvistice byla jedním z hlavních problémů především velká rozloha země, která jednak ztěžovala výzkum, jednak znemožňovala pro tak velkou plochu klasické kartografování. Z těchto důvodů bylo rozhodnuto zpracovat celé území nejprve po částech. Atlas měl mít 13 svazků. 11 pro oblasti (v každém 300 map), 1 úvodní a 1 souhrnný, který by zachycoval hranice rozšíření závažných jevů v celém prostoru. Práce se dosti rychle rozvíjely, už v r. 1948 se zdá-

lo, že některé svazky jsou před vydáním, ale opět ideologické důvody i skutečné odborné nedostatky vedly ke stornování většiny z nich.

Jakýmsi pokusným atlasem oblastním byl LINGVISTIČESKIJ ATLAS RAJONA OZERA SELIGER (Moskva 1949; autoři M. D. Malcev, F. P. Filin).

Atlas zachycoval oblast tzv. „křížení dialektů“ (podle tehdejší teorie a terminologie). Jazykový obsah byl na mapách zaznamenán pomocí značek (u jevů hláskových a morfologických) a přímých zápisů (u lexika). V atlase se rozlišovaly např. formy smíšené, jevy shodné se spis. jazykem apod. Dílo však nebylo příliš zdařilé, sneslo se na ně mnoho kritik, např. od R. Avanesova.

Z plánovaných oblastních atlasů ruských pak vznikl např. ATLAS RUSSKICH NARODNYCH GOVOROV CENTRAL'NYCH OBLASTEJ K VOSTOKU OT MOSKVY (Moskva 1957; vedoucí autorského kolektivu R. Avanesov).

Atlas zachycuje nářeční jevy hláskoslovné, morfologické i lexikální. Mapy jsou značkové, využívají mapovací techniku typickou pro východoslovanské atlasy — tvarově a intenzitou barvy diferencované kruhy.

Z novodobějších atlasových prací ruských je pak třeba jmenovat DIALEKTOLOGIČESKIJ ATLAS RUSSKOGO JAZYKA. CENTR JEVIROPEJSKOJ ČASTI SSSR (1, 2, Moskva 1986, 1989; vedoucí autorského kolektivu R. Avanesov a S. V. Bromlej).

Atlas byl plánován jako třídílný, první dva díly zpracovávají fonetiku a morfologii. Mapová část (předimenzovaného formátu) využívá k záznamu jazykového obsahu především barevně odlišených ploch. Komentáře v textové části v podstatě jen opakují a doplňují údaje na mapách.

Tradice ruských jazykovězeměpisných děl upřednostňovala vždy spíše hláskosloví a morfologii. Některé práce se však tomuto úzu vymykají. Jako příklad jmenujeme alespoň novější oblastní atlas LEKSIČESKIJ ATLAS MOSKOV-SKOJ OBLASTI (Moskva 1991; autorka A. Vojtenko).

A. Vojtenko už dříve zpracovala slovník této oblasti. Výzkum provedla v 1000 lokalitách, v atlase však zvolila síť s 300 body. Dotazník obsahoval 275 položek, v atlase je nářeční materiál zpracován na 158 mapách.

Mapování je značkové, základ tvoří barevně odlišené kruhy (jejich vnitřní členění zpravidla zachycuje údaje hláskoslovné a morfologické). Syntetické mapy jsou izoglosové. Komentáře jsou dosti stručné a nedostatečné (chybí např. srovnání se stavem ve spis. ruštině, popř. běloruštině, ukrajinštině).

Ukrajinská jazyková oblast

Také první přípravy ukrajinského atlasu lze datovat 40. léty. Předpokládaných 8 svazků mělo být vydáno za deset let. Tyto plány však zůstaly jen v rovině přání. Později vyšel LINGVISTYČNYJ ATLAS UKRAJINS'KYCH NARODNYCH HOVORIV ZAKARPATS'KOJI OBLASTI URSR (1–2, Užhorod 1958–1960; autor J. O. Dzendzelivs'kyj).

Práce je poměrně málo detailní (výzkum byl proveden na příliš řídké síti), nezachycuje všechny plány, soustřeďuje se pouze na lexikum, zpracování není dost přesné a promyšlené.

Větší národní atlas začal vycházet v r. 1984:

ATLAS UKRAJINS'KOJI MOVY (1, 2, Kyjev 1984, 1988; vedoucí autor-ského kolektivu I. H. Matvijas).

V konečné podobě má být atlas třídílný. Každý díl zpracovává materiál více jazykových plánů a zachycuje pouze jednu část území Ukrajiny (tato metoda není pro čtenáře příliš výhodná, protože ho nutí ke složitému srovnávání několika knih). Síť je zbytečně hustá, značkové kartografování se tím stává málo přehledným. Mnohdy by se místo velkého množství barevných značek přímo nabí-zely izoglosy. Komentáře (obsažené vždy s mapami v jedné publikaci) jsou příliš stručné.

K ukrajinským atlasům by bylo ještě vhodné připojit informaci o atlasových dílech, která se věnují ukrajinským nářečím na Slovensku. Patří k nim např.:

ATLAS UKRAJINS'KYCH HOVORIV SCHIDNOJI SLOVAČČYNY (Bratislava 1991; autor V. Latta).

Atlas zpracovává především jevy hláskoslovné a morfologické, ale též slovo-torné a lexikální.

LINGVISTYČNYJ ATLAS UKRAJINS'KYCH HOVORIV SCHIDNOJI SLOVAČČYNY (1, Bratislava 1981; autorka Z. Hanudel').

1. díl práce je zaměřen na diference lexikální.

Běloruská jazyková oblast

Také předběžné přípravy běloruského atlasu začaly ve 40. letech. První kom-plexnější atlasová práce však vyšla až o 20 let později:

DYJALEKTALAHIČNY ATLAS BELARUSKAJ MOVY (Minsk 1963).

Jedná se o atlas jednodílný (1 svazek map, 1 svazek komentářů) zaměřený především na hláskosloví, ale též na morfologii. Nářeční materiál z 1027 lokalit je v něm zpracován na 338 jazykových mapách.

Z běloruských jazykovězeměpisných děl je dále nutno jmenovat práci, která není sice zcela klasickým nářečním atlasem, avšak podala zevrubnou charakte-ristiku geografického rozdělení běloruských dialektů. Je to LINGVISTYČNAJA HEOHRAFIJA I HRUPOUKA BELARUSKICH HAVORAK (Minsk 1968; vedoucí autorského kolektivu R. Avanesov)

V současné době vychází LEKSIČNY ATLAS BELARUSKICH NAROD-NYCH HAVORAK (1, 2, Minsk 1993; vedoucí autorského kolektivu M. V. Bi-ryla).

Atlas má být v konečné podobě pětídílný. Navazuje programově na *Dyjalek-talahičny atlas belaruskaj movy*, který nastínil diferenciaci běloruských nářečí v oblasti hláskoslovné a morfologické. 1. díl zachycuje nářeční slovní zásobu z tematického okruhu „rostlinstvo“ a „živočišstvo“, 2. díl je věnován „zeměděl-

ství“. Jazykový materiál je na mapách znázorněn jednobarevnými značkami. Komentáře jsou stručné.

Atlasy jihoslovanských jazyků

Jihoslovanské prostředí jazykovými atlasy neoplyvá (některé práce jsou v přípravě), existující díla jsou navíc u nás méně dostupná. Omezíme se proto pouze na krátkou informaci.

Za zmínku rozhodně stojí monografie polské dialektoložky W. Pomianowské (přestože nejde o klasické atlasové dílo) ZRÓZNICOWANIE GWAR POŁUDNIOWOSŁOWIAŃSKICH W ŚWIETLE FAKTÓW SŁOWOTWÓRCZYCH (Vratislav-Varšava-Krakov 1970; autorka W. Pomianowska).

Práce se zabývá slovotvornými diferencemi dialektů na teritoriu bývalé Jugoslávie a Bulharska. Je založena na výzkumu ve více než 80 lokalitách. Nářeční rozdily jsou v ní zaznamenány na 72 mapách (zpravidla značkovou metodou, částečně v kombinaci se šrafami, vše jednobarevně). Monografie je cenná zvláště tím, že obsahuje kromě samotného mapového zobrazení nářečních jevů též poměrně detailní komentáře a důkladnou závěrečnou analýzu zjištěných skutečností.

Bulharská jazyková oblast

V bulharské dialektologii se první úvahy o atlasovém díle začínají objevovat ve 30. letech, se skutečným výzkumem se však začalo až v 50. letech. Jeho výsledkem je BĀLGARSKI DIALEKTEN ATLAS (1–4, Sofie 1964, 1966, 1975, 1981; vedoucí autorského kolektivu S. Stojkov).

V bulharském atlase (podobně jako v ukrajinském) každý ze čtyř dílů zachycuje vždy jen jednu část zkoumaného jazykového prostoru a věnuje se všem jazykovým plánům (některé položky se však bohužel v jednotlivých dílech neshodují). Nejprve byl mapován jihovýchod území (tedy prostor nejméně prozkoumaných bulharských dialektů), 2. díl pak zpracovává severovýchodní část, 3. díl jihozápadní a 4. díl severozápadní část Bulharska. Na přípravě atlasu i na realizaci zejména prvních dílů se podíleli sovětští dialektologové (především S. B. Bernštejn), proto je jeho celkové pojetí blízké ruské dialektologické škole (zcela zřetelné je to např. v mapovací technice).

Vedle čtyřdílného atlasu zachycujícího dialekty na území Bulharska bylo zároveň zpracováno několik atlasových děl věnovaných bulharským nářečím na území dalších států. Patří k nim např.:

BĀLGARSKI DIALEKTEN ATLAS. BĀLGARSKI GOVORI V EGEJSKA MAKEDONIJA (Sofie 1972; autor J. N. Ivanov);

BĀLGARSKI DIALEKTEN ATLAS. SEVEROZAPADNI BĀLGARSKI GOVORI V CARIBRODSKO I BOSILIGRADSKO (Sofie 1986; autor R. Božkov).

V přípravě (podle informace z r. 1988) jsou další práce věnované bulharským dialektům na území Jižní Trácie, Bělomořské Makedonie a Vardarské Makedonie. Jakýmsi shrnutím poznatků všech výše zmíněných děl má být **BÄLGARSKI DIALEKTEN ATLAS. OBOBŠČAVAŠČ TOM** (vstupní část, Sofie 1988; zpracoval kolektiv pod vedením I. Kočeva).

Práce má charakter syntézy, zachycuje difference bulharských nářečí na celém „velkbulharském“ teritoriu, tj. nejen ve vlastním Bulharsku, ale též na části území bývalého Sovětského svazu, Turecka, Řecka a bývalé Jugoslávie. (Mapovací technika v tomto atlase využívá šrafovaných ploch.)

* * *

Nadnárodní jazykové atlasy

Vedle atlasů národních a oblastních jsou slovanské jazyky zachyceny ještě ve třech atlasových dílech nadnárodních. Slovanská jazykověda má primát ve vytvoření jazykového atlasu zahrnujícího celou jednu jazykovou rodinu. Jde o **OBŠČESLAVJANSKIJ LINGVISTIČESKIJ ATLAS** (serija fonetiko-grammaticeskaja: 1–4, Bělehrad 1988, Vratislav 1990, Moskva 1990, Varšava 1994; serija leksiko-slovoobrazovatel'naja: 1, Moskva 1988; vedoucí mezinárodního autorského kolektivu R. Avanesov, později V. V. Ivanov).

Potřeba takového díla byla vytčena na IV. mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě 1958. Moskva se také stala sídlem mezinárodní redakce atlasu. Dotazník pro *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas* (dále OLA) obsahuje 3454 položek. Byl vydán v r. 1965. Síť pro výzkum zahrnuje zhruba 850 lokalit (z toho na našem území 33). Bohužel z mimojazykových důvodů atlas neuvádí materiál bulharský. Z původně plánovaných 20 lexikálních a 10 hláskoslovných dílů dosud vyšel 1 díl lexikální (věnovaný tematickému okruhu „živočišstvo“) a 4 díly fonetické (zachycující zatím reflexe praslovanského *ě, *ǫ, *ę, a *Бг, *ьг, *ьІ, *ьІ). V současné době je připraveno do tisku několik dalších dílů (česká redakce pod vedením K. Fice např. zpracovává díl věnovaný metatezi likvid).

OLA užívá ke kartografování většinou značkovou metodu, komentáře (zařazené vždy k mapám) jsou stručné a mívají pouze doplňkový charakter. Jako doprovod OLA však periodicky vycházejí soubory statí, které materiál dále analyzují (*Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija*).

Slovanské jazyky a dalších 5 jazykových rodin zpracovává dosud nejrozsáhlejší atlasový projekt, totiž **ATLAS LINGUARUM EUROPAE** (4 svazky 1. dílu, Assen 1983, 1986, 1988, 1990; vedoucí mezinárodního autorského kolektivu M. Alinei).

Hlavním cílem evropského atlasu (dále označovaného ALE) je umožnit konfrontační pohled na nářečí příbuzných i nepříbuzných evropských jazyků. Počátky práce na ALE lze datovat do poloviny 60. let. Zakladatelský podíl na atla-

se měl A. Weijnen, 1. předseda mezinárodní redakce ALE, později práci začal řídit M. Alinei. Na přípravě ALE se podílí 39 národních komisí (sekretariát je v holandském Nijmegenu, kartografování se provádí především v Marburgu). Síť (jejímž nedostatkem je značná nerovnoměrnost) obsahuje zhruba 2500 lokalit (na našem území 12). Pro výzkum byl nejprve použit dotazník vycházející z materiálů pro jednotlivé národní atlasy (ALE — QI), později byl vypracován dotazník vlastní (ALE — QII). Mapování jazykového obsahu se v ALE provádí tvarově diferencovanými jednobarevnými značkami, jedna položka bývá často pojednána z různých aspektů na několika mapách. (V jednotlivých atlasových svazcích je vždy pouze nevelký počet map, např. 1. svazek 1. dílu — věnovaný lexiku z tematického okruhu „přírodní jevy“ — obsahuje 19 mapových obrazů.) V ALE se klade velký důraz na sémantiku. Novátorská je např. motivická interpretace jazykového materiálu, hledající souvislosti přes hranice jazyků. Mapová část je doprovázena samostatnými svazky komentářů, které jsou v ALE velmi podrobné a mají charakter výkladový (obsahují zejména etymologické analýzy). Tyto „komentáře“ představují vlastně zasvěcené studie o sledovaném souboru otázek. (Česká strana se na ALE podílela mj. zpracováním položky „rampouch“ — autorem mapy a komentáře je P. Jančák.)

Slovanský jazykový materiál zachycuje zčásti také OBŠČEKARPATSKIJ DIALEKTOLOGIČESKIJ ATLAS (1, Kišinev 1989, 2, Moskva 1988, 3, Varšava 1991, 4, Lvov 1993; vedoucí redakčního kolektivu S. B. Bernštejn).

Karpatský atlas (dále KJA) pokrývá poměrně různorodý jazykový prostor, zahrnuje slovanské i neslovanské jazyky. Shodný způsob tradičního pasteveckého života v této oblasti se mj. odrazil i v některých shodách jazykových, zejména v lexikální rovině, proto se KJA soustřeďuje pouze na slovník vztahující se k salašnickému způsobu života.

Sběr jazykového materiálu pro KJA se prováděl od r. 1977. Dotazník (obsahující 785 položek) byl v konečné podobě vydán v r. 1981, výzkumné práce však začaly už v r. 1977. Síť KJA zahrnuje 210 lokalit (na našem území 7). Jazykový obsah je na mapách v KJA zaznamenán jednobarevnými členěnými značkami (mapy jsou v atlase z prostorových důvodů rozděleny na 2 části). Stručné komentáře jsou připojeny vždy hned v sousedství map. Plánovaný poslední svazek KJA by měl obsahovat svodné mapy, které by měly shrnout a názorně ukázat jazykové souvislosti zjištěné v celém regionu.

Uvedený přehled slovanských nářečních atlasů si neklade nárok na úplnost (v některých případech nejsou pravděpodobně zachyceny ani všechny dosud vydané díly té které práce). Autorka vycházela pouze z atlasových děl jí dostupných. Za půjčení většiny z nich děkuje kolegům z Dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.

Větší pozornost by si zajisté zasloužily komentářové části jednotlivých atlasů. Jejich srovnání bude v budoucnu věnováno samostatné pojednání.

LITERATURA

- BALHAR, J. (rec.): Zaręba, A., Atlas językowy Śląska I,II. Kraków 1969, 1970. In: *Slavia*, 41, 1972, s. 423–425.
- BALHAR, J. (rec.): Atlas slovenského jazyka, díl I., sv. 1–2. Bratislava 1968. In: *SPFFBU*, A 19, 1971, s. 235–237.
- FIC, K. (rec.): Vojtenko, A., Leksičeskij atlas Moskovskoj oblasti. Moskva 1991. 223 s. In: *SPFFBU*, A 42, 1994, s. 140–142.
- FIC, K. (rec.): Leksičny atlas belaruskich narodnych havorak I. Raslinny i žyvjolny svet. Minsk 1993, s. 160 + 368 (+19) map. In: *SPFFBU*, A 43, 1995, s. 159–162.
- FIC, K. (rec.): Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, serija fonetiko-gramatičeskaja 1. Refleksy *ž. Beograd 1988. 158 s.; Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, serija leksiko-slovoobrazovatel'naja 1. Životnyj mir. Moskva 1988. 188 s. In: *SPFFBU*, A 41, 1993, s. 158–161.
- HABOVŠTIK, A. (rec.): Sorbischer Sprachatlas (Serbsky rečny atlas) I.,II. Budyšin 1965, 1968. In: *Slavica Slovaca*, 4, 1969, s. 108–110.
- HLAVSOVÁ, J.: O počátcích českého jazykového zeměpisu. *NŘ*, 67, 1984, s. 213–217.
- IREINOVÁ, M. (rec.): Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas 1, Kišinev 1989, 196 s., 2, Moskva 1988, 241 s., 3, Warszawa 1991, 184 s., 4, Lvov 1993, 182 s. In: *SPFFBU*, A 43, 1995, s. 149–153.
- JANČÁK, P. — PETR, J.: Evropský jazykový atlas jako nástroj multilingvální komparistiky. *SaS*, 47, 1986, s. 216–230.
- JANČÁK, P. — PETR, J.: Nářeční názvy pro „rampouch“ v Evropském jazykovém atlase (Nad naši první mapou v souboru ALE). *SaS*, 47, 1986, s. 264–283.
- KELLNER, A.: Úvod do dialektologie. Praha 1954.
- PALKOVIČ, K.: Z bieloruskej dialektológie. *Slavica Slovaca*, 22, 1987, s. 293–298.
- PETR, J.-UTĚŠENÝ, S.: Polské nářeční atlasy. *Slavia* 35, 1966, s. 127–136.
- SIATKOWSKI, J. (rec.): Český jazykový atlas, t. I. Praha 1993. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 32, SOW, Warszawa 1995, s. 365–378.
- ŠAUR, V. (rec.): Bálgarski dialekten atlas, tom I. Sofija 1964. 203 s., 277 map. In: *Slavia*, 37, 1968, s. 154–159.
- ŠLOSAR, D. (rec.): Atlas slovenského jazyka II — Flexia. Bratislava 1978–1981. In: *Slavica Slovaca*, 18, 1983, s. 77–79.
- UTĚŠENÝ, S. (rec.): Atlas slovenského jazyka III — Tvorenie slov. Bratislava 1978. 244 s., 406 map. In: *Slavia*, 52, 1983, s. 413–416.
- UTĚŠENÝ, S. (rec.): Atlas slovenského jazyka IV — Lexika. Bratislava 1984. 464 + 368 s. In: *Slavia*, 55, 1986, s. 90–93.
- UTĚŠENÝ, S. (rec.): Nad I. svazkem Atlasu slovenského jazyka. *SaS*, 1971, s. 168–174.

DIE ATLANTEN DER SLAWISCHEN SPRACHEN

Der Beitrag bietet eine Übersicht und eine kurze Charakteristik der grundlegenden sprachgeographischen Werke, die die Differenzierung von Mundarten der einzelnen slawischen Sprachen aufzeichnet. Er bringt gleichzeitig eine Information von drei nationalsprachlichen Atlanten, die ein komparatistisches Studium im Rahmen der ganzen slawischen Sprachfamilie bzw. im ausgedehnten Rahmen der slawischen und nichtslawischen Sprachen des europäischen Sprachgebiets ermöglichen.